Йов (євр. אִיּוֹב; грец. Ἰώβ; лат. Iob), **Йов Багатостраждальний** — у біблійній традиції — *праведник*, головний персонаж старозавітної *Книги Йова*.

У Книзі Йова

Книга Йова (у юдейській традиції належить до 3-ї частини *TaHaXy*, у християнському *каноні* входить до т. з. учительних книг *Старого Завіту*) — філософський твір про страждання праведника, який, попри втрату майна, дітей і здоров'я, лишався взірцем непохитної віри й терпіння. Водночас герой переживає глибоку духовну кризу, гіркі роздуми, сумніви у Божій справедливості, милосерді та доцільності світобудови, бунтує проти власної долі, а не пасивно кориться випробуванням. Текст передає психологічну й філософську глибину образу; проводить ідею, що віра в *Бога* становить самостійну особистісну *цінність*, а не є прагматичним договором за принципом «даю, щоб ти дав».

Події розгортаються у невідомій землі Уц (івр. אֶרֶץ־עוּץ), яку зазвичай пов'язують із територіями на південний схід або схід від *Палестини*, зокрема Едомом (історична область на території сучасних *Йорданії* та *Ізраїлю*) і Північною *Аравією*. *Біблія* не називає Йова ізраїльтянином, не співвідносить із конкретними історичними подіями, *патріархами* чи Мойсеєвим законом, етносом чи релігійною спільнотою. Він постає радше як праведник «універсального масштабу». Водночас імена друзів Йова — теманянин Еліфаз, шух'янин Білдад і нааматянин Цофар (Йов 2:11) — пов'язують їх з Едомом. Звідси припущення, що невідомий автор Книги Йова (імовірно, мудрець-книжник доби Другого Храму) опрацював давній едомський переказ.

Текст Книги Йова складається з 42 розділів і має прозову (розділи 1; 2; 42:7–17) та поетичну частину (розділи 3–42:1–6). На давність прозової розповіді опосередковано вказує згадка Йова поряд із *Ноєм* і *Даниїлом* у Книзі пророка Єзекіїля (Єз. 14:14, 20). У прозових розділах Йов — бездоганний праведник, побожний, смиренний і безневинний страждалець, а оповідь зосереджена на його особистій долі та завершується порятунком героя (тут Бог названий іменем *Ягве*). Натомість у поетичних розділах це бунтівник, а його особиста *трагедія* переростає в універсальну проблему страждання праведника (Бог

постає під іменами *Ель*, Елоах і *Шаддай*).

Наклепник Йова у тексті означений як *Сатана* (цей образ ще не тотожний *дияволу* пізнішої юдейської та християнській *демонології*), належить до небесного оточення Бога та виконує функцію обвинувача, що перевіряє мотиви людської побожності. З погляду Сатани, Йов шанує Бога не безкорисливо, а заради захисту, достатку й благословень.

Зі згоди Господа Йов зазнає випробувань — щоразу більших втрат: худоби та отар, пастухів і слуг, синів і доньок... Йов приймає перші випробування зі словами: «Господь дав, Господь і забрав, — нехай Господнє Ім'я буде благословенним!» (Йов 1:21). Дружина Йова радить йому зректися, проклясти Бога й померти (Йов 2:9), але герой відмовляється («хіба лише добро маємо приймати від Бога, а злого не повинні приймати?»). Подальші поетичні *монологи* засвідчують глибину його духовної кризи: він вступає у відкриту суперечку з Богом; проклинає день і факт свого народження (Йов 3:3); дорікає друзям за брак співчуття (Йов 6:14–30; 16:1–5); наполягає на власній невинуватості (Йов 23; 27; 31); волає до судочинства щодо «справи людини з Богом» (Йов 9:29–35; 16:21–22). Герой дорікає Господу за несправедливість Його дій (Йов 10), які руйнують навіть надії праведника (Йов 14:18–22), втрачає віру у винагороду за доброчесність (Йов 21) і ставить під сумнів справедливість установленого Богом світового порядку (Йов 24). Однак протест не означає зречення Бога: Йов і далі звертається саме до Нього як до єдино можливого адресата своїх екзистенційних запитань.

Друзі Йова вбачають пряму залежність між *гріхом* і стражданням, припускають, що біди героя свідчіть про його приховану провину. Йов, певний у власній невинуватості, підважує самий принцип розподілу земних благ залежно від моральних якостей людини та вимагає від Бога суду: «Я виклав би перед Ним свою справу, а мої уста висловили би всі докази» (Йов 23:4). Його найглибша мука пов'язана не лише з фізичним болем і втратами, але й із відчуттям богопокинутості та мовчанням небес.

Кульмінацією твору стають промови Бога «з-посеред бурі» (розділи 38–41). Замість пояснення причин Йовових страждань *Творець* запитує його про створення й упорядкування світу, природні явища та живих істот,

демонструючи обмеженість людського знання перед складністю Божественного задуму. Особливе місце відведене опису *Бегемота* та *Левіафана* — могутніх і незбагненних для людини істот, що символізують сили *хаосу* й природи, непідвладні людському контролю. У відповідь Йов визнає обмеженість власного розуміння. Після звернення Бога щодо права людини судити Творця (Йов 40:8) Йов відмовляється від подальшої суперечки. А зрештою, зрікається всього висловленого у невігластві та кається «у поросі та попелі» (Йов 42:1–6). Фінальне покаяння Йова, втім, становить окрему інтерпретаційну проблему (чи визнає герой власну провину, чи відмовляється від докорів, чи усвідомлює межі людського знання перед величчю Бога), бо давньоєврейський текст вірша (Йов 42:6) складний і допускає різні переклади.

Оповідь завершується тим, що Господь відновлює добробут Йова, повертає йому здоров'я та родинне благополуччя. Герой, якого друзі винуватили в гріхах, стає посередником у їх примиренні з Богом. У нього народжуються нові діти, а тривале життя (248 років) дає змогу побачити нащадків до 4-го покоління. Помер Йов у дуже похилому віці, «наситившись життям» (Йов 42:17).

Рецепція в юдаїзмі, християнстві, ісламі

У ранній юдейській традиції життя Йова відносили до доби патріархів, *Мойсея* або Суддів, а авторство Книги Йова приписували Мойсеєві (Вавилонський Талмуд, Бава Батра 14b–15b). Юдейська традиція розглядає Йова як праведника, чия історія порушує питання про межі людського знання, випробування віри та Божу справедливість. Рабиністична література розвиває сюжетні деталі, відсутні в канонічній книзі, зокрема про взаємини Йова з іншими біблійними постатями та мотиви небесного випробування. Особливе місце посідають *мідраші*, що заповнюють сюжетні прогалини, пояснюють неоднозначні епізоди оповіді. У *Талмуді* та мідрашах постать Йова інтерпретована неоднозначно: його характеризують і як взірець виняткової праведності, і як людину, чиї висловлювання межують із богозневагою. Зокрема, у Вавилонському Талмуді (див. у ст. *Талмуд*) висловлено думку, що Йов не був реальною особою, а його історія є повчальною притчею (Бава Батра 15а), хоча наведено й протилежну позицію. В іншому пасажі (Бава Батра 15б) його порівняно за рівнем

праведності й богобоязливості з *Авраамом* (причому на користь Йова). У літературі мудрості простежують напруження між уявленням про моральну впорядкованість світу, характерним для Книги Приповістей, і досвідом несправедливості, відображеним у Книзі Йова та Книзі Еклезіаста.

Інтерес до Книги Йова засвідчує уже рання патристична література (див. *Патристика*); її коментували *Оріген*, Дідим Сліпець (бл. 312-398; Александрія), *Іван Золотоустий*, *Аврелій Августин* та інші церковні письменники. *Григорій І Великий* був автором масштабної праці «Моральні тлумачення Книги Йова» (кін. 6 ст.), що поєднала буквальну, моральну й алегоричну інтерпретації. У християнській патристичній традиції теж не було одностайності щодо часу створення Книги Йова: Оріген вважав її давнішою за *П'ятикнижжя*; *Єронім Стридонський* і *Єфрем Сирин* пов'язували з добою Мойсея, *Василій Великий* — з епохою Суддів, *Григорій Богослов* — із часами *Соломона*.

У християнській *екзегезі* особливого значення набув мотив терпіння Йова, згаданий у Посланні Якова (Як. 5:11). Герой став взірцем духовної стійкості, непохитної віри, навіть без урозуміння сенсу випробувань. Проте цю стійкість не зведено до мовчазного терпіння болю: християнська традиція засвоїла й мотив про право страждальця звертатися до Бога зі скаргою, але у вірі.

Книгу Йова розцінюють як один із найдавніших і найрадикальніших біблійних текстів, присвячених проблемі *теодицеї* — виправдання Бога перед обличчям зла й страждання. Бог не пояснює причин страждань Йова, а розгортає перед ним панораму творіння та незбагненність Божого задуму. Акцент зміщено від *антропоцентризму* до *теоцентризму*: людина нездатна осягнути цілісність буття лише з власного досвіду. Відповідь Йова та його *покаяння* є наслідком зустрічі з живим Богом, а не визнанням провини за уявний гріх. У християнському *богослов'ї* Книга Йова набула додаткового виміру завдяки типологічному співвіднесенню невинних страждань героя зі стражданнями *Ісуса Христа*.

Назагал Книга Йова породила розгалужену й суперечливу традицію інтерпретацій — від *концептів* терпіння й покори до бунту, радикального оскарження Бога.

Відповідником постаті Йова в *ісламі* став пророк *Аюб*, якого вважають

найвищим взірцем терпіння (*сабр*), стійкості та безмежної довіри до Всевишнього під час найтяжчих життєвих випробувань.

Вплив на європейське мистецтво

Іконографія Йова — неперервний складник християнського і світського мистецтва. Від 3 ст. його зображували напівоголеним і вкритим виразками на гноїщі, у супроводі трьох друзів і дружини. Частина творів присвячена тому, як він терпляче зносить страждання, решта — як волає до Бога.

До образу Йова зверталися Х. де *Рібера*, Дж. Ассерето (1600–1649; Італія), А. *Дюрер*, Г. *Доре* та ін. Шедевром світової *графіки* стала серія гравюр В. *Блейка*, створена переважно у 1820-х і опублікована 1826. Художник не просто відтворив біблійні епізоди, а вибудував складну символічну систему для осмислення духовного прозріння, меж людського розуміння божественної справедливості та природи *зла*.

Образ Йова набув особливої актуальності на тлі світових воєн і *Голокосту*, марності простих релігійних пояснень масового *насильства*, загибелі невинних і руйнування моральних основ *цивілізації*. У творчості М. *Шагала* біблійний персонаж уособлює єврейську історичну пам'ять, вигнання та страждання; у роботах Я. *Штайнгардта* (1887; тепер Польща — 1968; Ізраїль) — людину, яка не відмовляється від права запитувати Бога перед лицем незбагненної трагедії. Образ Йова вийшов за межі індивідуальної історії, став універсальним символом колективної травми.

Вплив Книги Йова на європейську *літературу* простежують від раннього *Нового часу* до сучасності. У шекспірівському «Королі Лірі» вбачають типологічні паралелі з історією Йова: позбавлений геть усього монарх переживає граничне випробування людської гідності та сенсу страждання. Пролог до «Фауста» Й. В. *Гете* також перегукується з рамковою композицією Книги Йова: суперечка Бога з *Мефістофелем* за *душу* людини відтворює мотив випробування праведника. Новочасне філософське осмислення Книги Йова відкрив І. *Кант*. У трактаті «Про невдачу всіх філософських спроб теодицеї» (1791) він обґрунтував неспроможність раціональних *доктрин* виправдати Бога перед обличчям зла. У філософії С. *К'єркегора* образ Йова пов'язаний із

проблемами індивідуального існування, віри й *парадоксу* («Повторення»; 1843). У праці К. Г. *Юнга* «Відповідь Йову» (1952) біблійний сюжет інтерпретовано в контексті *аналітичної психології* та концепції *архетипів*. На думку Юнга, праведник у певному сенсі виявляє моральну *вищість* над Ягве, адже зберігає свідомість справедливості за незаслужених страждань. М. *Бубер* звертався до Книги Йова в контексті *філософії діалогу* та релігійного *персоналізму*. Для нього історія Йова — не так пошуки розв'язання проблеми зла, як можливість безпосередніх взаємин людини з Богом. К. *Ясперс* розглядав цей сюжет крізь концепцію граничних ситуацій, де людина стикається з неможливістю раціонально пояснити буття. У 20 ст. рецепцію біблійного сюжету увиразнено в жанрі філософсько-релігійної *притчі*: роман Мойсея Йозефа Рота (1894, тепер Україна — 1939, Франція) «Йов. Роман простого чоловіка» (1930) про єврейського вчителя, який переживає родинні трагедії та духовну кризу, стає способом осмислення історичної долі єврейської спільноти; роман Ф. *Кафки* «Процес» розгортає мотив незрозумілого обвинувачення, недоступності вищої інстанції та безсилля людини перед незбагненним судовим механізмом.

Книга Йова надихнула музичні твори: *ораторію* К. Льове (1796–1869; Німеччина) «Йов» (1848) і балет Р. Воан-Вільямса (1872–1958; Велика Британія) «Йов: маска для танців» (1930), створений за мотивами гравюр В. Блейка. Біблійний сюжет неодноразово ставав основою театральних постановок, зокрема, режисер Е. Някрошюс (1952–2018; Литва) створив виставу «Книга Йова» (2013), де інтерпретував її зміст як універсальну драму людського існування.

Назагал постать Йова стала універсальним культурним символом (архетипом) безневинного страждальця, духовної непохитності, протесту проти незаслуженого болю та пошуку сенсу людського існування. У філософії, літературі, мистецтві сюжет вийшов за межі біблійного переказу, ставши моделлю осмислення *абсурду*, несправедливості, моральної самотності, релігійного сумніву й людської гідності.

В українській культурі

Текст «Книги Йова» був відомий у *Давній Русі* через церковнослов'янські

переклади; його уривки входили до «*Палей*» та повчальних збірників («Ізмарагд»). Образ багатостраждального Йова став взірцем християнської *аскези*, терпіння й уповання на Бога.

Г. *Сковорода* у трактатах і діалогах розглядав страждання Йова як етап внутрішнього очищення, подолання духовної «сліпоти» й відкриття в собі «божественного начала».

У поемі Т. *Шевченка* «Кавказ» біблійний мотив страждання набув суспільно-політичного звучання: образ невинного страждальця співвіднесено з долею поневолених народів.

І. *Франко* ще в юності здійснив поетичний переспів частини розділів Книги Йова, наголошував у листуванні на особливому духовному значенні біблійного тексту та внутрішній потребі його перекласти.

Новітнім етапом рецепції образу стала сучасна опера-реквієм «IYOV» (2015) від формації Nova Opera (композитори Р. Григорів, І. Разумейко, постановка В. Троїцького). Твір поєднав давньоєврейські тексти, канони латинської заупокійної *меси*, експериментальну вокальну й виконавчу техніку, елементи опери, барокової музики, постмодерного театру тощо (постановка увійшла 2018 до Топ-10 найкращих оперних вистав світу за версією міжнародного конкурсу «Music Theatre NOW»).

О. Михед (нар. 1988) у книзі «Позивний для Йова. Хроніки вторгнення» (2023) переосмислює біблійну історію крізь призму повномасштабної *російсько-української війни.*

Додатково

*Етимологія імені Йов (אִיּוֹב) є дискусійною. Серед запропонованих гіпотез: зв’язок із семітським коренем зі значенням «ворогувати», «бути ворожим»; в ролі пасивного дієприкметника ім’я інтерпретують як «пригнічений», «переслідуваний» або «той, хто став об’єктом ворожості»; співвідносять водночас і з активним значенням – «той, хто ворогує» або «нападник». Останнє тлумачення стає підґрунтям для символічного прочитання образу Йова як людини, що не лише зазнає страждань, а й наважується протестувати проти власної долі та вступати в суперечку з Богом.

*На окремі іконографічні мотиви вплинув «Заповіт Йова» — юдейський псевдоепіграфічний *апокриф*. Він розширює біографію праведника, розвиває мотиви його благочестя, милосердя й духовної боротьби. Зокрема, у ньому дочки Йова отримують особливі ангельські пояси, які наділяють їх пророчими властивостями; цей сюжет позначився на зображенні музичних інструментів, пов’язаних із героїнями.

Джерела

Книга Йова // Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Пер. з мов оригіналів о. Івана

Хоменка. Рим : Видавництво отців Василіян, 1963. С. 620–652.
Gregorius Magnus. Moralia in Job : in 3 vol. / ed. M. Adriaen. Turnhout : Brepols, 1979–1985.
Книга Іова // Поетична Біблія : переспів Івана Чупашка. Львів : Кварт, 2004. 275 с.
Книга Йова // Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена / Пер. І. Огієнка. Київ : Східноєвропейська гуманітарна місія, 2019. 1409 с.
Книга Йова // Біблія. Сучасний переклад з давньогрецької та давньоєврейської мов / Пер. Р. Турконяка. 2-ге вид. Київ : Українське Біблійне Товариство, 2023. 1366 с.

Література

Habel N. C. The Book of Job : A Commentary. Philadelphia : Westminster Press, 1985. 586 p.
Clines D. J. A. Job : in 3 vol. Dallas : Word Books; Nashville : Thomas Nelson, 1989–2011.
Сулима М. М. Біблія і українська література. Київ : Логос, 1998. 400 с.
Newsom C. A. The Book of Job: A Contest of Moral Imaginations. Oxford; New York : Oxford University Press, 2003. 320 p.
Абрамович С. Біблія та формування сакрального простору європейської мистецької культури. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 152 с.
Vicchio S. J. The Book of Job: A History of Interpretation and a Commentary. Eugene : Wipf & Stock, 2020. 462 p.